

HÓZSA ÉVA

Német fordítás, franciás fortély

A MÁGIA CÍMŰ KOSZTOLÁNYI-KÖTET HÁROM VERSE NÉMET NYELVEN, 1914

A Kosztolányi-levelezésből kitűnik, hogy az 1912-es év a Harmos Ilonához fűződő kapcsolat megszilárdulása mellett a *Mágia* című verseskötet precíz előkészületeinek és a kiadás ügyintézésének jegyében telt, a szerző tehát gyakran fordult Tevan Andorhoz, még a szabadkai egyhetes üdülés alatt is (miközben Juhász Gyulát Szabadkára invitálta) a korrektúra ügye, a kiadás következetes sürgetése foglalkoztatta. Őszre tervezte a megjelenést, a karácsonyi könyvtorlódást szerette volna elkerülni, könyvét ily módon észrevétetni, majd annak piacra kerülése után az azonnali kritikái visszhang kezdeményezése, valamint a kiadó érdektelensége izgatta.¹ Márton László joggal emeli ki a korai imázsépítés jelentőségét a tízes évek kezdetén: „A Tevanékhoz és Knerékhez írt, jórészt hasonló tárgyú, párhuzamos levélgény (annak szűkszavú üzleti józansága és helyenkénti ridegsége ellenére is) ennél jóval bonyolultabb, noha teljesen kézzelfogható dolgokról van benne szó, és noha K. D. ekkortájt, a tízes években még aránylag a kezdetén járt imázsa építésének, amely aztán, a húszas évek második felétől teljes pompájában készen állt. Ezekből a levelekből derül ki, hogy K. D. mindenre odafigyel. (–) Ahogy K. D. költőként és prózaíróként mindig hozza a formáját, koncentrált pillanataiban pedig világirodalmi nagyság, úgy egész önadminisztrálásában, annak írásos dokumentumaiban is jelentős formátum mutatkozik–”²

1914-ben jelent meg a bánáti (az egykori Torontál vármegyei) Nagybecskerekén dr. Brájjer Lajos (a Brajjer névváltozat is előfordul!) német fordításkötete, a *Moderne ungarische Dichter*, amely Kosztolányi Dezső versfordításait is tartalmazza.³ Mivel a kötetet a tízes évek első felében adták ki, nem meglepő, hogy a fordító az 1912-ben megjelent Kosztolányi-verseskötetre, a *Mágiára* összpontosított, nem meglepetésszerű a német fordítás sem, hiszen a huszadik század eleji szemléletmódban ez a nyelv, ez a kultúra jelentett belépést a világirodalomba. Kosztolányi Dezső neve a nyelvváltás során Desider Kosztolányivá alakult át, míg a műfordító későbbi kötetében (*Ungarische Lyrik 1914–1936*.

¹ Réz Pál egybegyűjt.: Kosztolányi Dezső: *Levelek – Naplók*. Osiris Kiadó, Budapest, 1996. 227–244.

² Márton László: Színes tinták bölcsessége. Kosztolányi Dezső: *Levelek – Naplók*. In: Márton László: Az áhítatos embergép. Jelenkor Kiadó, Pécs, 1999. 89. Vö. Balogh Tamás: „Egy reggel a postás levelet hozott”. Kosztolányi ifjúkori helykeresésének önellentmondásai. In: Balogh Tamás: *Álmodozók irkafirkája*. Irodalomtörténeti tanulmányok. Pont Kiadó, Budapest, 2006. 27–28.

³ *Moderne ungarische Dichter*. Ins Deutsch übertragen von Dr. Lajos Brájjer. Verlegt bei Franz Paul Pleitz, Nagybecskerek, 1914. (A fordítások újrafelkutatása főként Németh Ferenc művelődéstörténész, Bánát sajtókutatójának érdeme.)

R. Gergely Verlag, Budapest V., Dorottya u. 2., 1936) a névhasználat változik, azaz a szerző – a magyar eredetihez híven – Dezső Kosztolányiként szerepel. A nagybecskereki származású Brájer Lajos Lessing és a német polgári dráma tudományos kutatójaként szerzett bölcsészdoktori címet, illetve elismerést, de élénken foglalkoztatta Vörösmarty Mihály opusa, valamint szerkesztőként és fordítóként a korabeli magyar irodalom is (*Grossbecskereker Wochenblatt, Torontál, Fiumei Estilap*).

A *Moderne ungarische Dichter* kötetben olvasható *A hosszú, hosszú, hosszú éjszakán* (A fordításban a jelző csak kétszer ismétlődik: In langer, langer Nacht–), a *Kis Mariska* (Chanson) és az *Ami itt maradt* (Was hier geblieben) című Kosztolányi-szövegek német fordítása, ezek pedig a *Mágia* kötet versei. Ha a kutatás a fordításokra, a fordításra mint kulturális gyakorlatra összpontosít, különös kihívást jelent a *Kis Mariska* szövegvizsgálata, amelynek alcíme az architextuális megjelölésen kívül a kikiáltó közvetítő szerepét nyomatékosítja, tehát a kikiáltó nézőpontja révén a medialitás szempontját⁴ is bevonja az imitációs játékba (*Vidám és rettenetes középkori ballada. Énekli egy kikiáltó.*). A német fordítás egyáltalán nem nevezi meg a kikiáltót, a versbeszélő és a beszédhelyzet⁵ ily módon problematizálódik, alcímként csak a vidám és rettenetes középkori ballada ironikus nézőpontú műfaji megnevezése szerepel (*Eine lustige und schreckliche mittelalterliche Ballade*). A *Kis Mariska* cím a német fordításban *Chanson*-ra változik, amely a francia műfaji hagyományra utal, és a mai befogadó az eredeti szövegben érvényesülő ironikus kikiáltói beszédmód/alakoskodás mellett az ironikus fordító nézőpontra, ha úgy tetszik, a „fordítás performativitására” koncentrálna. A német kulturális kontextus és a magyar *Mariska* névből adódó lehetséges allúziók helyett az olvasó a vártnál több kultúra köztességében bolyong, azaz a francia és a német kulturális átjárhatóság és/vagy különbözőség mozzanatait fedezi fel. Kosztolányi *Négy fal között* című kötetében szerepel egy öt versszakból álló *Chanson* című vers, amelynek zárata a halálképzetet hangsúlyozza. A *Kis Mariska* fordításának címe tehát nem idegen a Kosztolányi-életmű nézőpontjából, noha az említett korai Kosztolányi-vers a verlainé-*Chanson*-ra emlékeztet.

Brájer Lajos *Kis Mariska*-fordításának első versszakában az idegen beütés a céda életmódhoz és a későbbi bomláshoz illő, mégis meghökkentő magyar „megrohadt” szó átköltésében, inkább a felvilágosodás idejére emlékeztető franciás „csavarban”, a *kettős* idegenség pozíciójának hangsúlyozásában nyilvánul meg. A fordítás ebben az értelemben „az idegen értelmezésének egyik módjaként tétéleződik”⁶. Ignotus például az 1910-es években „német nyelvűnek képzelte a világirodalmat”, a *Nyugat* mindent elkövet a világirodalmi tudat kialakulásáért. „A *Nyugat* látókörével is kapcsolatba hozható, hogy kissé elmaradt a tájékoztatás az angol nyelvű irodalomról. Azokban az években, amikor a francia irodalmat Eckhardt Sándor tanította és Gyergyai Albert népszerűsítette, Yolland Artúr adta elő az egyetemen az angol irodalmat és Reményi József értekezett az amerikaiáról (–). Minden

⁴ Rodžer Fidler: Mediamorphosis. Razumevanje novih medija. Prevela sa engleskog: Aleksandra Popović. Clio, Beograd, 2004. 83–90.

⁵ Danyi Magdolna: Beszéd és vers. Versmodellek Kosztolányi Dezső A bús férfi panasza (1924) kötetében (Tanulmányvázlat). In: H. É., Arany Zsuzsanna, Kiss Gusztáv: Az emlékezés elevensége. Kosztolányi Dezső Napok a szülőföldön. Városi Könyvtár, Szabadka, 2007. 46–47.

⁶ Orcsik Roland: Domonkos István nyelváltása: fordítás mint létezés-metafora. Filológiai Közöny, 2007. 1–2., 83.

fordítás átfogalmazás – függetlenül a műfajtól. Fokozottan érzékelhető ez akkor, ha két olyan nyelv ütközik egymással, amely között alig jött létre kapcsolat a történelem során. Ilyen esetekben ugyanis kevésbé képzelhető el, hogy valamely szó vagy fordulat nagyobb feltűnés vagy ellenállás nélkül származik át egyik nyelvből a másikba – ami gyakori például az angol s a francia között.”⁷ *A Kis Mariska* vonatkozásában már a *Chanson* cím kiemeli a fordító francia kultúra iránti érdeklődését, tájékozottságát, valamiféle álcázó gesztusát:

A kis Mariska víg leány volt,
a kis Maris táncolt sokat
és nevetett és hahotázott,
vigyázatok jól, kisleányok –
ó jaj,
a kis Mariska megrohadt.

(Kosztolányi Dezső)

Ein fröhlich Mädchen war Marie,
Sie sang und tanzte von spät bis früh,
Trieb gerne Scherz, hat viel gelacht –
Ihr Mädchen, nehmt Euch nur in Acht –
O weh,
Marie war eines Tages passéé.

(*Chanson*, Brájjer Lajos fordítása)⁸

A fordító német nyelvi modellje főként Goethéé, a tradíció jelentőségére, a „hangulat” és „hangvétel”, megrekedtségének problémájára Lőrinc Péter (*A Pleitz-ház tudományos kiadói tevékenysége a bánáti rónán*, 1978), majd Lőrinc nyomán Kalapis Zoltán hívta fel a figyelmet.⁹ A nagybecskereki származású fordítót – amint ezt Kalapis példái is szemléltetik – élénken foglalkoztatta a huszadik századi magyar, majd később a „jugoszláviai magyar” költészet, német fordításaiban mégsem igazán lépett túl a Goethe-féle nyelvi eszményen és beszédmódon.¹⁰ Brájjer nyugatosokkal való kapcsolata igen sokrétű, erre Németh Ferenc kutatásai utalnak. „Fontos tény tehát – állapítja meg tanulmányában Németh Ferenc –, hogy Adyt és a nyugatosokat már évekkel a *Nyugat* megjelenése előtt ismerték a becskereki olvasók, de még fontosabb, hogy első, idegen nyelvű népszerűsítői is becskerekiek/bánátiak voltak. Brájjer Lajos 1906-ban megjelentetett fordításkötetében (*Ungarische Dichtungen*. Leipzig, 1906) többek között Ignotus és Kaffka Margit (1880–1918) verseit fordította németre.”¹¹

⁷ Szegedy-Maszák Mihály: *Nemzet, nyelv, irodalom az egységesülő világban. 2. A fordítás és kockázatai*. In: Szegedy-Maszák Mihály: *Megértés, fordítás, kánon*. Kalligram, Pozsony, 2008. 18., 15.

⁸ I. m. 65.

⁹ Kalapis Zoltán: *Életrajzi kalauz. Ezer magyar biográfia a délszláv országokból I.* Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2002. 160–161.

¹⁰ Vö. Itamar Even-Zohar: *Fordítás és átvitel/átvétel*. Fordította: Janovits Enikő Mária. Kalligram, Pozsony, 2007., 2.

¹¹ Németh Ferenc: *Tudor utca 6. A Nyugat és a nyugatosok a XX. század eleji nagybecskereki sajtó tükrében*. Híd, 2008. augusztus, 8. szám, 59.

Nemcsak a hangulat vagy hangvétel kérdése merülhet fel a fordító korszerűségének és/vagy korszerűtlenségének vonatkozásában, hanem a sorok következetes nagy kezdőbetűjének betartása, illetve a Kosztolányi-versmondatok átalakulása is. A mondathatár problémája például *A hosszú, hosszú, hosszú éjszakán* zárlatában, ám még inkább a második versszak kezdő sorában vetődik fel („Ein wahnsinniges Weib: ihr Auge ist so gut” – „Eszelős hölgy. A szeme oly szelíd”). A német szöveg első három versszakában feltűnik az „és”-ek sorkezdő halmozásának hiánya, noha az eredeti magyar szövegben a sort, illetve (tag)mondatot kezdő kötőszók modális szerepe sem mellőzhető. Az említett hagyományos modellől való elrugaszkodás, az időszersűsítés, a korabeli befogadó beszédmód ritkán érhető tetten a német nyelvű versekben. A fordítói stratégia kiemeli a körülírás lehetőségét, amely a befogadó szempontjából nem mindig éri el célját. A fordítói ihlet azonban a bírálatok ellenére sem hagyható figyelmen kívül, időnként például a fordításokban is megnyilvánul a képi gondolkodásmódhoz való vonzódás, a lírikusi szenzibilitás.

Az *In langer, langer Nacht*– első versszakában a magány neme azonnal kibontakozik, hiszen a nyelvi-grammatikai kényszerűség kicsikarja ezt. „Frau Einsamkeit” színrevitele, a női princípium, sőt a női test, majd a fordításban átváltozó testi tekintet megragadása sikeres megoldásnak tűnik a befogadó beszédmód szemszögéből is, a célnyelvi szöveg a tekintet által létrehozott viszonyt¹² (a lírai én és a magány) még inkább kiemeli. A *Was hier geblieben* merészebb, átlényegítő megoldásokat, magára ébredő¹³ és újraértelmező fordítói fordulatokat alkalmaz („a földgömb szíve megreped-e tőle?” / „Hat sich darum die Welt gar selbst entleibt?”, „s melyből ivott, az üvegpoharat” / „Aus dem er trank, blieb das Krystallgeschirr”, „mint egy bohém és vidámszívű vándor” / „Wie einer ohne Heim, der wandert gern”¹⁴ stb.).

A magyar olvasó/kutató nem mondhat igazán mérvadó értékítéletet a magyar nyelvű versek német fordításairól, noha különbséget tud tenni az idegen nyelvű megoldás és átértelmezés leleményességei között. Ötletes átlényegítő mozzanatok, sikeres képi megközelítések a modern irodalmi ízléssel megbirkózni kevésbé tudó Brájjer korabeli fordításaiban is fellelhetők. Lazar Merković fejtette ki a Kosztolányi Dezső Napok keretében elhangzott előadásában (Szabadka, 1993), hogy „egy jó fordítással meg lehet, meg kell közelíteni, sőt el is lehet érni az eredeti mű színvonalát”.¹⁵

¹² Bagi Zsolt: *A körülírás*. Nádas Péter: Emlékiratok könyve. Jelenkor Kiadó, Pécs, 2005. 38.

¹³ Tandori Dezső: „Rilkét fordítok...” In: Rilke és angyalai. Önéletírás égiekkel. Műfordítások, rajzolások, hódolatok és vallomások 1959–2009. Kortárs Kiadó, Budapest, 2009. 75.

¹⁴ I. m. 67.

¹⁵ Lazar Merković: Termékeny találkozások. Nagy József fordítása. In: H. É., Arany Zsuzsanna, Kiss Gusztáv: *Az emlékezés elevensége*. Kosztolányi Dezső Napok a szülőföldön. Városi Könyvtár, Szabadka, 2007. 155.